

ЗАХИСТ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ КОНСТИТУЦІЙНИМ СУДОМ УКРАЇНИ

PROTECTION OF HUMAN RIGHTS AND FREEDOMS BY THE CONSTITUTIONAL COURT OF UKRAINE

Карелова Д.А.,

*здобувач кафедри конституційного права та порівняльного правознавства
юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Стаття висвітлює особливості механізму захисту основних прав та свобод людини і громадянина. Автор звертає увагу на діяльність Конституційного Суду України щодо захисту прав та свобод людини і громадянина.

Ключові слова: права і свободи людини і громадянина, механізм захисту, Конституційний Суд України.

Статья освещает особенности механизма защиты основных прав и свобод человека и гражданина. Автор обращает внимание на деятельность Конституционного Суда Украины по защите прав и свобод человека и гражданина.

Ключевые слова: права и свободы человека и гражданина, механизм защиты, Конституционный Суд Украины.

The article highlights the features of the mechanism of protection of fundamental rights and freedoms of man and citizen. The author draws attention to the Constitutional Court of Ukraine on protection of the rights and freedoms of human and citizen.

Key words: human rights and freedoms and citizens', protection mechanism, the Constitutional Court of Ukraine.

Осмилення значення проголошення незалежності України для українського народу не можливе без з'ясування ролі й участі української держави в житті кожної людини і кожного громадянина. Ця роль найчіткіше може бути визначена через аналіз питання забезпечення державою прав і свобод людини.

Нинішній етап реформування політичної і правової систем України пов'язується з необхідністю продовження утвердження демократичних інститутів, які гарантували б розвиток держави як соціальної, демократичної та правової. Засобом забезпечення реальності демократичних перетворень є інститут конституційної юстиції як гарантії діяльності всіх суб'єктів суспільних відносин відповідно до національної Конституції.

Серед науковців поширені різні підходи до змісту й характеру діяльності Конституційного Суду України, а також його ролі та меж впливу на забезпечення реалізації прав і свобод людини і громадянина, недопущення їх порушення та гарантування їх відновлення у протилежному випадку. Таким чином, у сучасній юридичній науці проблеми діяльності Конституційного Суду України як гаранта прав і свобод людини і громадянина до кінця не досліджені.

Теорія конституційної юстиції в Україні знаходиться на етапі становлення. Причина цього, во-

чевидь, полягає у відносній новизні даного інституту для правової системи України. Хоча сучасний процес усвідомлення необхідності забезпечення верховенства Конституції України та прав і свобод людини і громадянина зумовив певну активізацію досліджень проблем конституційної юстиції. Вони знайшли своє відображення у працях Д. Белова, Ю. Бисаги, А. Головіна, П. Євграфова, М. Козюбри, Я. Ленгер, П. Мартиненка, О. Мироненка, В. Погорілка, М. Савенка, А. Селіванова, І. Тимченка, Ю. Тодики, В. Федоренка, В. Шаповала, Ю. Шемшученка, Л. Юзькова та інших.

Ще менш дослідженим є питання здійснення Конституційним судом правозахисної функції, яку можна визначити як його діяльність, спрямовану на недопущення порушення прав і свобод людини і громадянина (юридичних осіб), а також відновлення попередньо порушеного правомірного стану. Адже, як зазначає А. Селіванов, Конституційний Суд захищає права і свободи громадян, інші конституційні цінності притаманними йому засобами [1, с. 6]. Я. Мачужак також наголошує: «Однією із центральних функцій Конституційного Суду України в системі правової охорони Конституції України є захист прав і свобод людини і громадянина» [2, с. 103]. Таким чином, захист конституційних прав і свобод людини

і громадянина є одним із головних напрямів діяльності Конституційного Суду України [3, с. 125-126].

Обов'язок здійснення захисту прав і свобод людини постає не лише зі ст. 2 Закону України «Про Конституційний Суд України», що закріплює завдання для єдиного органу конституційної юстиції гарантувати верховенство Конституції України на всій території держави. Відповідно до ст. 3 Конституції України права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження й забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [4]. Таким чином, забезпечуючи верховенство Конституції, Конституційний Суд України забезпечує реалізацію й тих її норм, що безпосередньо стосуються гарантування прав і свобод людини.

Забезпечення верховенства Конституції України є запорукою утвердження режиму конституційної законності, гарантією конституційного ладу, дотримання конституційних прав і свобод людини. Роль Конституційного Суду України у захисті прав і свобод людини визначається його повноваженнями. Такі повноваження постають зі змісту присяги судді Конституційного Суду України «захищати конституційний лад держави, конституційні права та свободи людини і громадянина» (ст. 17 Закону), глави 12 «Особливості провадження у справах щодо відповідності положень чинних правових актів, зазначених у пункті 1 ст. 13 цього Закону, конституційним принципам і нормам щодо прав та свобод людини і громадянина», а також із глави 13 «Особливості провадження у справах щодо конституційності правових актів, якими суперечливо регулюється порядок реалізації конституційних прав та свобод людини і громадянина» Закону України «Про Конституційний Суд України» [5].

Особлива роль щодо захисту прав і свобод людини і громадянина належить Конституційному Суду України під час вирішення питань щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України вимогам її ст. 157 і 158. Згідно зі ст. 157 Основного Закону Конституція України не може бути змінена, якщо зміни передбачають, зокрема, скасування чи обмеження прав і свобод людини і громадянина [6, с. 10-11].

Упродовж своєї діяльності Конституційним Судом України неодноразово перевірялись подані законопроекти щодо внесення змін до Основного Закону на їх відповідність зазначеним конституційним вимогам. За результатами розгляду таких законопроектів Конституційним Судом України було ухвалено 18 висновків.

Так, у справі за зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності проекту Закону України «Про внесення змін до ст. 46 Конституції України» вимогам ст. 157 і 158 Конституції України (справа про внесення змін до ст. 46 Конституції України від 2 червня 1999 р.) Конституційний Суд України дійшов такого висновку: «Визнати проект Закону України «Про внесення змін до ст. 46

Конституції України» таким, що не відповідає вимогам ст. 157 Конституції України». У мотивувальній частині зазначалося: «Проект Закону України «Про внесення змін до ст. 46 Конституції України» не відповідає вимогам ст. 157 Конституції України, оскільки пропонувані в ньому зміни в разі їх ухвалення Верховною Радою України обмежуватимуть право громадян на соціальний захист у старості та можуть призвести до зниження гарантій непорушності інших прав і свобод людини і громадянина» [7, с. 389-390].

До переліку найбільш прогресивних рішень Конституційного Суду України необхідно віднести його рішення від 29 грудня 1999 р. № 11-рп/99, спрямоване на захист права людини на життя. Конституційний Суд кваліфікував право людини на життя і право кожного на повагу до його гідності як невідчужувані та непорушні права, які є гарантованими й не можуть бути скасовані. Конституційний Суд визнав положення ст. 24 Загальної частини та положення санкцій норм Особливої частини Кримінального кодексу України, які передбачають смертну кару як вид покарання, такими, що не відповідають Конституції України (неконституційними) (п. 1 резолютивної частини рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень ст. 24, 58, 59, 60, 93, 190 Кримінального кодексу України в частині, що передбачає смертну кару як вид покарання (справа про смертну кару) від 29 грудня 1999 р. № 11-рп/99).

Окремо слід звернути увагу на рішення Конституційного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвідомчості справ, пов'язаних із соціальними виплатами» від 9 вересня 2010 р. справа № 1-40/2010. У зв'язку з тим, що запровадження законодавчо визначеного порядку розгляду справ щодо соціальних правовідносин значно звужувало обсяг прав громадян на судовий захист у спорах з органами державної влади, Конституційний суд визнав такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними), низку положень Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо підвідомчості справ, пов'язаних із соціальними виплатами».

Ще одним напрямом правозахисної діяльності є офіційне тлумачення Конституційним Судом України Конституції і законів України. Згідно зі ст. 42 Закону «Про Конституційний Суд України» з метою забезпечення реалізації чи захисту конституційних прав та свобод людини і громадянина, а також прав юридичної особи до Конституційного Суду України може бути подане конституційне звернення про необхідність офіційного тлумачення Конституції України та законів України [5].

Суб'єктами такого звернення є громадяни України, іноземці, особи без громадянства, а також юридичні особи. Підставою для конституційного

звернення цих осіб є наявність неоднозначного застосування положень Конституції України або законів України судами України, іншими органами державної влади, якщо суб'єкт права на конституційне звернення вважає, що це може призвести або призвело до порушення його конституційних прав і свобод (ст. 94 Закону «Про Конституційний Суд України»).

Окремо слід зауважити, що така вимога Закону як наявність неоднозначного застосування Конституції або законів України суттєво звужує можливості фізичних та юридичних осіб щодо захисту своїх прав у Конституційному Суді України, оскільки, фактично, їм доводиться або шукати факти неоднозначного застосування законодавства, або чекати, коли такі факти настануть. Однозначне, хоча й неправильне застосування Конституції або законів України, за буквою Закону, не є підставою звернення до Конституційного Суду за захистом своїх прав. Тому в цій частині Закон України «Про Конституційний Суд України» потребує доопрацювання.

Якщо Конституційний Суд, розглядаючи справу про офіційне тлумачення Закону (окремих його положень), встановить його невідповідність Конституції України, то в цьому ж провадженні він вирішує питання щодо неконституційності цього Закону або окремих його положень (ч. 2 ст. 94 Закону). Дане положення є надзвичайно важливим засобом захисту прав і свобод саме для громадян, які не є суб'єктами конституційного подання з питань відповідності законів та інших правових актів Конституції України.

Крім цього, важливість такого засобу захисту полягає у тому, що розглядаючи індивідуальне звернення, Конституційний Суд здійснює вплив на всю правозастосовну практику, спрямовуючи її в конституційне русло й забезпечуючи захист прав і свобод із питань, що були предметом офіційного тлумачення в системі виконавчої і судової влади, а також сприяє відповідальному ставленню цих органів до забезпечення прав і свобод у процесі застосування нормативно-правових актів.

Проаналізувавши правозахисну діяльність Конституційного Суду України, можна зробити висновки про те, що Конституційний Суд України приймає рішення, які спрямовані на послідовну реалізацію гарантій прав громадян та усунення перешкод на шляху здійснення одного з найважливіших конституційних прав – права на судовий захист, на правову допомогу. Найбільша кількість рішень, прийнятих Конституційним Судом України, присвячена захисту прав громадян на соціальний захист і забезпечення достатнього життєвого рівня. Захищаючи трудові й соціальні права, Конституційний Суд України передусім керується конституційним положенням про соціальний характер нашої держави.

Таким чином, Конституційний Суд України відіграє надважливу роль у захисті конституційних прав і свобод людини і громадянина в Україні. Крім

цього, є всі підстави стверджувати, що вже сам факт існування такого органу конституційного контролю в Україні значною мірою дисциплінує органи державної влади, змушує їх діяти відповідно до законодавства України, спрямовуючи свою діяльність на забезпечення й захист прав і свобод людини і громадянина.

Наділення органів конституційної юстиції спеціальними повноваженнями із захисту гарантованих конституціями основних прав і свобод покликане підвищити рівень правової захищеності громадян. У зарубіжних країнах це особливо проявляється через інститут конституційної скарги, що є дієвим засобом захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина. Так, на сьогоднішній день переважна більшість (за деякими оцінками – близько 95%) усіх справ у Конституційному суді ФРН пов'язані з індивідуальними скаргами.

Запропонований аналіз правозахисних повноважень Конституційного Суду України дає підстави стверджувати, що для більш ефективного захисту прав і свобод громадян в Україні доцільним є введення інституту конституційної скарги, який може розглядатися в якості гарантії прав громадян від свавілля влади й реалізації індивідом можливості участі у процесі управління державою і суспільством. Утілення в державно-правову практику України інституту конституційної скарги здійснить позитивний вплив на всю правозастосовну діяльність, спрямовуючи її в конституційне русло, сприятиме утвердженню й забезпеченню прав і свобод людини як вищої соціальної цінності.

Обов'язково беручи до уваги вищевикладене, можна додатково окреслити деякі загальні пропозиції та побажання щодо напрямків реформування конституційного правосуддя, що дозволили б покращити стан справ у правозахисній діяльності Конституційного Суду України, насамперед запровадити інститут конституційної скарги, а також законодавчо надати Конституційному суду право приймати рішення про притягнення до конституційної та інших видів юридичної відповідальності органів державної влади, місцевого самоврядування, їх посадових осіб, а також громадян України (іноземців, осіб без громадянства) за невиконання рішень Конституційного суду, що безпосередньо стосуються прав і свобод людини і громадянина в Україні.

Утвердження верховенства Конституції України як акта установчої влади народу, що складається із громадян України всіх національностей, є найкращою запорукою захисту прав кожного українського громадянина. Належний вклад у цю роботу Конституційного суду залежить від багатьох чинників, у тому числі від напрацьовань конституційно-правової науки в цій сфері, що спонукає до нових наукових досліджень правозахисної діяльності єдиного національного органу конституційної юрисдикції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Селіванов А.О. Конституційна юрисдикція: поняття, зміст, принцип верховенства права, правові позиції по справах прав людини і конституційних конфліктів у сфері публічної влади / А.О. Селіванов. – К. : Ін Юре, 2008. – 120 с.
2. Мачужак Я. Взаємодія Конституційного Суду України і судів загальної юрисдикції у питаннях захисту прав і свобод людини і громадянина / Я. Мачужак // Конституційний Суд у системі органів державної влади: актуальні проблеми, шляхи їх вирішення. – К. : Ін Юре, 2008. – С. 102–113.
3. Кушніренко О.Г. Права людини та громадянина / О.Г. Кушніренко, Т. Слинко. – Х. : Факт, 2001. – 438 с.
4. Конституція України від 28 червня 2006 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
5. Закон України «Про Конституційний Суд України» від 16 жовтня 1996 р. № 422/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 49. – Ст. 272.
6. Бринь Т.О. Конституція України – основа гарантування прав і свобод людини і громадянина / Т.О. Бринь // Право і безпека. Національний університет МВС України. – Х., 2005. – № 4 (5). – С. 10–11.
7. Висновок Конституційного Суду України у справі за зверненням Верховної ради України про надання висновку щодо відповідності проекту Закону України «Про внесення змін до статті 46 Конституції України» вимогам статей 157 і 158 Конституції України (справа про внесення змін до статті 46 Конституції України) // Конституційний Суд України. Рішення. Висновки. 1997–2001 : у 2 кн. / Відп. ред. канд. юрид. наук П.Б. Євграфов. – К. : Юрінком Інтер, 2001. – Кн. 1. – С. 387–390.
8. Порівняльне правознавство : підручник / за заг. ред. проф. Ю.М. Бисаги та проф. Д.М. Белова. – Ужгород : «Гельветика», 2013. – 232 с.
9. Конституційне право України : підручник / за заг. ред. проф. Ю.М. Бисаги та проф. Д.М. Белова. – 7-е вид. перероб. та допов. – Ужгород : «Гельветика», 2013. – 360 с.
10. Белов Д.М. Конституційний транзит в Україні: термінологічні питання / Д.М. Белов // Наукові записки Інституту законодавства ВРУ. – 2013. – С. 45–48.
11. Белов Д.М. Трансформація конституціоналізму в контексті внесення змін до Конституції України / Д.М. Белов // Європейські перспективи. – 2013. – № 9. – С. 164–168.
12. Белов Д.М. Конституційний процес та реалізація конституційно-правових норм: окремі аспекти / Д.М. Белов // Порівняльно-аналітичне право. – 2013. – № 1. – С. 39–49.